

Keskustelua – Diskussion

Ihmissiä metsässä: luonto kulttuuriympäristökysymyksenä

Tämä keskustelupuheenvuoro on kirjoittajan lectio praecursoria väitöstilaisuudessa 21.1.2022 Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksella ja Porin yliopistokeskuksella. Vastaväittäjänä toimi professori Ari Aukusti Lehtinen Itä-Suomen yliopistosta ja kustoksena professori Maunu Häyrynen Turun yliopistosta.

Olemme haastateltavan kanssa metsässä varhain keväällä. Metsä ei ole suojelualuetta, mutta hakkuitakaan siellä ei ole tehty aikoihin. Se on pienehkö yksityismetsäpalsta syrjässä asutuksesta. Haastateltava ei tiedä, kuka sen omistaa. Hän haluaa näyttää minulle löytämänsä kanahaukan pesän. Kävelemme eläinten tallaamaa polkua. Sen varrella haastateltava huomaa seinäsamalta ja sanoo: ”Tuon lajin minäkin tunnistan.” Hän huomaa polulla myös kirkasväristä tekstiilikuitua. Kanahaukan pesällä haastateltavan huomio kiinnittyy tikan kiikitykseen. Ääni on hieman erilainen kuin käpytikalla. Haastateltava valpastuu ja hänen huomionsa kiinnittyy ääneen. Voisiko se olla pohjantikka? Hän kertoo, että laji pesii mielellään kanahaukan reviiirillä. Pohjantikka on kanahaukalle hieman pieni saalis ja pohjantikan pahin vihollinen, varpushaukka, ei uskaltaudu kanahaukan läheisyyteen. Siksi pohjantikka pitää kanahaukkaa turvallisena naapurina. Lintujen käyttäytymiseen perehtynyt haastateltava tietää tämän. Tämän varsin spesifin ympäristöä koskevan tiedon taustalla on sekä omaa että muiden lintuharrastajien välityksellä saatua kokemusperäistä tietoa.

Tikka tulee näkyviin jonkin matkan päässä, vanhan lehtipuun rungolla. Haastateltava saa sen kiikariinsa ja huudahtaa innostuneena: pohjantikka! Seuraamme pohjantikkaa, kun haastateltava huomaa, että paikalla on toinenkin pohjantikka. Innostus lisääntyy entisestään: olemme ennalta arvaamatta löytäneet Satakunnassa harvinaisen pohjantikan pesimäreviirin. Jonkin ajan kuluttua kuulemme kauempaa ääntä, jota kumpikaan ei aluksi tunnista. Lähdemme äänen suuntaan ja pohdimme, voisiko kyseessä olla korpin poikasten kerjuuääni. Kauempaa suolta löydämme korpin poikaspesän. Poika-

set kerjäävät ruokaa äänekkäästi männyn latvaan rakennetussa pesässä. Puun juurella on poikasten ulosteita, kanahaukan höyheniä ja kirkasväristä tekstiilikuitua, samaa, jota haastateltava huomasi aiemmin polulla. Korppi on käyttänyt sitä pesänsä pehmustamiseen. Höyhenet kertovat emon yhteenotosta kanahaukan kanssa. Haukka on ehkä yrittänyt napata poikasen pesästä.

Luonnonympäristöt, kuten metsät ja suot ovat kasvavassa määrin niin tieteellisten kuin poliittisten keskustelujen ja myös kiistojen kohteena. Luontoa lähestytään niin ekologisista, taloudellisista, sosiaalisista kuin kulttuurisista näkökulmista ja näiden näkökulmien sisälläkin on lukuisia erilaisia keskusteluja. Ilmastonmuutos viimeistään on siirtänyt suomalaisen luonnon kansallisesta kansainväliseen kontekstiin.

Erilaiset näkökulmat luontoon ovat siiloutuneet erilleen toisistaan. Ontologisesti luonto näyttäytyy objektina, jota tarkastellaan eri tieteen, hallinnon ja talouden aloilla erikseen. Esimerkiksi metsätalouden, luonnonsuojelun, virkistyspalveluiden ja museoalan hallinnot tarkastelevat luonnosta kukin omaa viipalettaan. Näiden viipaleiden lomiin jää paljon luontokulttuurin osia, jotka asettuvat heikosti hallinnollisten luokitusten ja käsitejärjestelmien sisään.

Luonto on, ja siitä on diskursiivisella tasolla tullut, erilaisten aineellisten ja aineettomien ekosysteempipalveluiden lähde. Se näyttäytyy resurssina esimerkiksi raaka-aineille, luonnon monimuotoisuudelle ja virkistysarvoille. Ekosysteempipalvelun käsite on auttanut tuomaan luonnon moninaisia arvoja näkyviksi. Samalla luonnon olemus osana kulttuuria ja ihmisten elinympäristöä on kuitenkin jäänyt vähemmälle huomiolle. Kuitenkin luonnossa ollaan hyvin paljon. Luonnossa olemisen ei ole vain vierailuja kansallispuistoissa ja muissa ikonisissa kohteissa. Se on paljolti marjastusta, taimikonhoitoa, hirvipassissa odottamista tai työmatkan kävelemistä lähimetsikön läpi. Luonto on paitsi resurssi, myös elämysympäristöä. Se on arjen es-

teettisten elämysten, palautumisen ja elämän mielekkyyden kokemuksen lähde. Se on tärkeitä paikkoja, tuttuja reittejä, kiinnostavia lajeja, ruokaa ja mukavaa tekemistä.

Museoviraston määritelmän mukaan kulttuuriympäristöä on ympäristö, jossa näkyy ihmisen toiminta sekä vuorovaikutus luonnon kanssa. Määritelmä lähtee ontologisesta dikotomiasta, jossa todellisuus jakautuu luontoon ja kulttuuriin. Perinteisesti kulttuuriympäristönä on pidetty ympäristöä, jonka ihminen on fyysisesti tuottanut luonnosta, esimerkiksi talousmetsä on jäänyt määritelmän ulkopuolelle, vaikka myös se on ihmisen muokkaamaa ja tuottamaa ympäristöä. Monia talousmetsien ympäristöjä, kuten turvekankaita tai talousmetsien rakennepiirteitä ei luonto itsessään tuota. Vielä moniulotteisemmaksi kysymys ympäristön kulttuurisuudesta muuttuu, kun tarkastellaan ympäristön aineettomia kulttuurisia merkityksiä. Tästä näkökulmasta luonnontilaisimpina säilyneet ympäristöt esimerkiksi kansallispuistoissa ovat vahvasti kulttuuriympäristöä.

Edellä kuvattu kulttuuriympäristön määrittely pohjautuu tietynlaisiin käsityksiin toiminnasta ja toimijuudesta. Ihminen on tällöin toimija, ei-inhimillinen toiminnan kohde ja raaka-aine. Toiminta on ympäristöä muokkaavaa, ei niinkään ympäristön kanssa toimimista. Tämän seurauksena luonnossa oleminen ei määriy kulttuuriympäristöä tuottavaksi toiminnaksi, muiden kuin ihmistoimijoiden rooli jää taustalle ja luonnon kanssa toimiminen määriyty kulttuuriksi vain osittain tai heikosti.

Ympäristön kulttuurinen ja esteettinen arvo siten kuin se ilmeni kanahaukan, pohjantikan ja korpin keväisellä pesimäreviirillä ei tule näkyväksi siiloutuneen hallinnon käytännöissä. Metsäalan hallinto sijoittaa kulttuurisen kestävyuden kysymykset retkeilyalueille, luonnonsuojelun hallinto lähinnä perinnebiotoopeille. Kulttuuri ja kulttuurisesti merkityksellinen ympäristö, joka syntyy eriaineksisten toimijoiden tuottamissa, hetkellisissä ja muuntuvisissa affektiivisissa piireissä, on heikommin tunnistettua ja käsitteellistettyä.

Luonnon kauneus ei aineistossa käsitteellisty niinkään kaukomaisemina tai ikonisina luontokohteina, vaan kehollisina ja tilallisina kokemuksina ja affektiivisina suhteina ei-inhimilliseen. Esteettisen huomion kohteeksi voi valikoitua yllättävän iso pihlaja talousmetsässä, outo limasieni kuusen rungolla tai kenttäkiitäjäinen keväisellä metsäautotiellä.

Alussa kuvaamassani esimerkissä affektiivinen piiri kytkeytyi ihmisten ja lintujen välille. Lisäksi siihen vaikuttivat monet muutkin tekijät, joilla voi nähdä toimijuutta affektiivisen piirin muovaajina: teknologia, kuten mārässä maastossa kulkemis-

ta helpottavat kumisaappaat ja lintujen näkemistä helpottava kiikari, metsän muut eliöt, joiden muodostama eliöyhteisö on tuottanut kanahaukalle ja pohjantikalle soveltuvan pesimäympäristön, lintuharrastuksen sosiaaliset yhteisöt ja kulttuuriset käytänteet, metsän affektiivisten luontoarvojen kehittymisen hakkuista pidättäytymällä mahdollistanut metsänomistaja.

Monissa luonnossa olemista koskevissa tutkimuksissa tuloksena on ollut luokituksia erilaisista tavoista arvottaa luonnonympäristöä, erilaisista luontoon liittyvistä diskursseista ja kehystämistavoista sekä näiden taustalla vaikuttavista muuttujista. Tässä työssä näkökulma on jo aineiston koon ja laadun takia erilainen. Aineisto koostuu neljäntoista luonnossa paljon olevan henkilön kävelyhaastattelusta. Kävelyhaastattelut toteutettiin haastateltujen itse valitsemissa, heille tutuissa ympäristöissä. Joitain haastateltuja vein lisäksi myös omalle metsäpalstalleni. Iäkkäin haastateltava oli haastattelujen tekoikaan noin 70-vuotias, nuorin noin 20-vuotias. Haastateltujen toiminta luonnossa oli varsin perinteistä, esimerkiksi marjastusta, sienestystä, metsästystä, retkeilyä ja lintuharrastusta. Minua ei kiinnostanut niinkään vertailla eri ikäisten, eri sukupuolta olevien tai luonnossa eri asioita harrastavien kokemuksia tai näkemyksiä, eikä se tämän aineiston pohjalta olisi ollut mahdollistakaan. Sen sijaan olen ollut kiinnostunut yhteisistä tekijöistä luontokokemuksen rakentumisessa ja siitä, miten ja milloin välitön kokeminen tai havainto ilmaistaan ja miten ne suhteutuvat aineiston diskurssiivisiin osiin, joissa henkilöt kertovat esimerkiksi elämästään ja sosiaalisista suhteistaan. Ympäristöä koskeva hiljainen tieto ja oppimisprosessit tulevat esille paljolti juuri välittömiin havaintoihin liittyvässä puheessa.

Luonnossa olijan ympäristöä koskeva tieto on luonteeltaan kaksitasoista ja oppiminen tapahtuu näiden tasojen vuorovaikutuksessa. Jaettu, akateeminen tieto, kuten vaikkapa lintukirjasta opittu, suuntaa havaitsemista ympäristössä ja havaitseminen tuottaa uutta tietoa, joka taas suuntaa sekä uusia havaintoja että muita oppimisen tapoja. Luonnosta oppiminen on affektiivinen prosessi, jossa keskeinen osatekijä on ennalta arvaamattomasti toimiva luonto. Yllättäen metsässä voi tulla vastaan vaikkapa metsokukko, joka antaa ihmiselle oppimiskokemuksen siitä, miltä metsokukko näyttää ja miten se saattaa soidinaikana käyttäytyä. Kokemusperäinen tieto auttaa tekemään tulkintoja ympäristöstä. Esimerkiksi nuokkukohokin löytyminen metsäautotieltä kaukana asutuksesta kertoi lajin tuntevalle haastatellulle, että paikalla on ollut joskus avointa ketoa. Mikäli hän ei olisi tuntenut lajia, hän ei ehkä olisi havainnutkaan sitä. Havainto ja siitä tehty tul-

kinta pohjautuivat aiempaan tietoon ja kokemukseen ja tuottivat samalla uutta tietoa käsillä olevasta ympäristöstä.

Luonnon affektiivisuus kasvaa ainutkertaisista ja tilanteisista kokemuksista lopulta koko elämäntaakka ja elämän merkityksellisyyttä muovaavaksi voimaksi. Affektiivinen suhde luontoon sitoutuu materiaaliseen maailmaan, konkreettisiin paikkoihin ja kehoon. Kokemus kehosta näyttäytyy hyvin keskeisenä osana luonnossa olemista. Kehon rajoja koetellaan ja sen asettamiin rajoihin asetutaan. Luonnossa olemisen taito on paljolti kykyä tunnistaa ja arvioida oman kehon asettamat rajat. Luonnossa oleminen eksistentiaalisena kokemuksena aiheuttaa myös sen, että luonnossa olemisen mahdollistava keho halutaan säilyttää. Useampi haastatelluista oli kuntouttanut itseään vaikeista liikkumiskyvyn rajoitteista luonnossa olemisella. Luonnossa oleminen on toiminut tällöin sekä kuntoutumisen välineenä että sen motiivina.

Luonnossa oleminen osana merkityksellistä elämää heijastuu ihmisen sosiaalisiin suhteisiin ja siihen, miten hän jäsentää elämäntilanteitaan ja rooliaan ylisukupolvisissa toimijaketjuissa. Vaikka luonnossa oleminen eksistentiaalisena ja esteettisenä kokemuksena ei aina ole kovin vahvasti jaettava, siihen liittyviä tiedollisia, taidollisia ja affektiivisia tekijöitä halutaan kuitenkin siirtää seuraaville sukupolville ja hyvin usein ne on opittu vanhemmilta tai isovanhemmilta.

Luonnossa olemisen eksistentiaalinen luonne herättää pohtimaan ympäristökansalaisuuden käsitettä. Ympäristökansalaisuutta määritellään eri tavoin, esimerkiksi kuluttajapositiona ja ympäristöasenteina. Usein se käsitetään normatiivisena. Tässä työssä käyttämäni aineiston pohjalta voisi ympäristökansalaisuutta määritellä myöskin luontoa koskevaksi kulttuuriseksi asiantuntemukseksi. Tämä pitää sisällään kyvyn tulkita luonnonympäristöä ja sen historiallisia prosesseja, havaita sen eri osatekijöitä ja saada esteettisiä elämyksiä luonnossa

olemisessa. Se voi olla myös luonnossa olemiseen liittyvää fyysistä, tiedollista, kehollista ja emotionaalista kompetenssia.

Suomi on paitsi metsien, myös poikkeuksellisen pitkään kestäneiden metsäkonfliktien maa. Metsien käyttöön liittyviä erimielisyyksiä on totuttu tulkitsemaan taloudellisten ja ekologisten arvojen välisillä ristiriidoilla, mitä ne tietysti osaltaan ovatkin. Kulttuurisen kestävyuden määrittelemisen luonnonvarapolitiikan yhteydessä on jäänyt varsin ohueksi. Esimerkiksi pohjantikka arvona määritetty abstraktiksi ”itseisarvoksi”, mikä ei tuo esille sen kytkeytymistä kulttuurisia arvoja tuottaviin affektiivisiin piireihin.

Metsä elämysympäristönä, luonnon kulttuurinen arvo ja estetiikka ovat jääneet keskustelussa vähemmälle huomiolle. Kuitenkin juuri ihmisten arjesta lähtevien kulttuuristen tekijöiden huomiointi saattaisi olla tärkeä aspekti kiistatilanteita ratkaistaessa. Ihminen ja vaikkapa pohjantikka luovat kulttuuria yhdessä, jolloin pohjantikkasta tulee paitsi ekologinen, myös kulttuurinen arvo ja toimija. Uskon, että entistä joustavimmat, toimijuuden moninaisuuden huomioon ottavat ja ihmisten arjesta lähtevät tavat hahmottaa luonnonympäristön kulttuurisia аспекteja auttaisivat näkemään kulttuurisen kestävyuden moninaiset kysymykset luonnossa ja nostamaan ne yhteiskunnallisen keskustelun kohteeksi entistä selkeämmin.

KIRJALLISUUS

Hankonen, I. (2021) *Ihmisiä metsässä. Luonto kulttuurisympäristökysymyksenä*. Suomen kansantietouden tutkijain seura Kultaneito XXII, Joensuu.

ILONA HANKONEN
*Historian, kulttuurin ja taiteiden
tutkimuksen laitos,
Turun yliopisto*